

նիկ ապրիլի օրերը ձմեռային մեջ կը բնակեին : Ուստի ձմեռային երան . քաղաքին դուրսը բլուրներուն մեկուն վրայ բանակ կազմեցին , չորս դին յարմար տեղեր թնդանօգներ դնելով՝ բանակին պաշտպանութեան եւ ապահովութեանը համար . որ քաղաքէն նայելով շատ պատուական ալ տեսք ունէր : Այնուօրեանքին աղէկ ապրելը գլխաւորապէս քաղաքին զինուորական խորհրդարանին իմաստուն տընտրեալութիւններուն արդիւնքն է :

— Պոսնայի կողմերէն առնուած նամակները կը ծանուցանեն որ կատարեալ խաղաղութիւնն ու Հանգարտութիւնը ազէկ մը տիրած է նոյն գաւառը. անցածները եղած ազատամբութենէն նշոյլ մը անգամ չէ մնացած :

የፍልጋት ስልጠና

ԳԱՂՂԻԱ. Պօռպօնեան երէց յեղին ժառանգ Պօռաջոյ դուքսը հանքային Զուրբերու պտտճառաւ Վերմանիայի Կասաւ դքսութեան Վիլպատընքաւ զաքը գտնուելով, Ֆրանսացիներու օրինա-որական ըս-ված կողմէն շատ երեւելի մարդիկ, որոց մէջ ազ-գային օրէնսդրաց ժողովոյն անդամներն ալ կան, ինչպէս են Վ. Լաւօշմարէն, Վ. Վէռիէ, Էսայն, Ժողովոյն պարագայ օրերը առիթով բռնելով անոնք ալ Վիլպատընքի դային յիշեալ գնութիւն Տեղ տես նոսելու Ժողովակաները 26 հոգի կան կ'ըստի. և հոն ժողովք և խորհուրդ մը ընելու սկսան. որ հինգ շաբաթ պիտի քշէ կ'ըսուէր:

Սակայն այս խորհուրդը ամենը երեք օր քնչե .
և խորհրդոյն նպատակը , որ ամեն կերպով գաղտնի
մնալ վճռուած էր , չուտով իմացուեցաւ . և գրը
գաւորը երկու բանի վրայ էր . մեկը՝ թէ արդեօք
Պօռտոյի դուքսը Հենրիկոս Ե . Ֆրանսայի թու
գաւոր պիտի ըլլայ մի . և երկրորդը՝ Պօպօնեանց
երկու տանը միօրինակ Ֆրանսայի թագաւորու
թեան ժառանգ սեպուիլը . անանկ որ՝ Հենրիկոս
Ե . էն ետքը Ֆրանսայի թագաւոր ըլլայ Փարիզու
կոմսը , որ Պօպօնեանց կրօնքը ցեղէն ի ռի Վի
լիքին թողնէ . և Վալդիս ինքրոյն վրայ Վալբան ու
որոշեցին որ մինչև հասարակապետութեան նոր նա
խագահ որոշելու ժամանակը սարսուռի (այսինքն՝
մինչեւ 1852 դեկտեմբեր 10 , որ հիմապիւսն նա
խագահին իշխանութիւն վարելու չորս տարին կը
ըլլանայ) . և մինչև այն ատենը կամոց կամաց ազ
գին հասարակութեան միտքը շահնէ , որ ընդհա
նուր՝ քուեարկութեան ժամանակը կառավարութե
կերպը թագաւորական և Պօռտոյի դուքսը Ֆր
անսուրջի թագաւոր ուղեն . Երկրորդ խնդրոյն վը
րայ միաբանելը անհնար եղաւ . որովհետեւ Պօ
պօնեան էրէյց ցեղին կուսակիցները կը պնդեն որ
Հենրիկոս Ե . ի բաւուրը չունի իրեն ժառանգնե
րը թագաւորութենէ զրկելու , և ի ռի Վիլիքին
թողը Պարիզու կոմսը իրեն ժառանգ ցոյցուցնե
լու . Պօռտոյի դուքսը վեհանձնութեամբ մը ա
ստեց վեճերուն չի խառնուեցաւ .

Վերամանական լոյս օրագիրը կ'ըսէ. « Հիմա առանց երկբայութեան կ'երեւի որ Ֆռանուղի հասարակագետութեան նախագահը Տանիմառքայի և Շլէզլիկ-Ջօրգայն դքսութեանց մէջ պիտի մրտնէ հաւանքին վերադարձելու համար: Այլիմանստի՞ծ ով գերբը գտնուած Ֆռանուղի Շէրպուրի քաղաքին նաւահանգիստը շտա՞մը պատերազմական նաւերու պատրաստութիւն կ'ըլլայ. անտիկ որ ինկիլիդի տէրութիւնն ալ կասկածի գնաց թէ այն ահեղ պատրաստութիւնը ինչ պիտի ըլլայ անանկ քաղաք մը որ ինկիլթէնուայի գիմնացը կ'իյնայ, հիմա իմացուած է որ այս նաւերս Պարզիք ծովը պիտի երթան թէ որ պէտք ըլլայ նէ: Բառախէք իբրեւո՞ր օրագիրն ալ կ'ըսէ որ՝ Վերամանայի Պատըն քաղաքը գերմանացի իշխաններու ընդհանուր ժողովք մը պիտի ըլլայ. և Վուրթէմպերկի թագաւորէն և Պատընի մեծ դուքսէն զատ Ֆռանուղի հասարակագետութեան նախագահն ալ, Պէճիքայի թագաւորն ալ հոն ներկայ պիտի գտնուին: Թի՛ք որ այս լուրը իրաւ է նէ՝ կ'երեւի որ այդ ընդհանուր ժողովքը վերայիշեալ դքսութեանց և Տանիմառքային վէճին վերաբերեալ պիտի ըլլայ: »

— Ինկերական հասարակապետականներուն յար-
պը կտրեւուն մէկ երեւելի նշան մը կրնայ բռնը-
վի անոնց հանած որպէքրերուն հանած ծաղիքը չի

կրնալ հասնելուն համար գոցուիլը, և ասիկայ Վիլ-
անասայի պէս երկրի մը համար, որ օրագիր կար-
գացողները խիստ շատ են և մասնաւորապէս ըն-
կերականներուն համար. որ հանած օրագիրնին
թերթ թերթ փողպեները ծախու կը պտտուցեն,
շիրաւի նշանակելու արժանի բան է: Վիլի ա-
նուն օրագիրն ալ հրատարակումը դադըցցոյց. որ
էփ աղէկ յարգութիւն ստացածնրէն էր, և այս
տեսակ օրագիրները, որոց համբաւքը փետրուարի
յեղափոխութենէն ետքը մինչեւ քսանի մօտեցած
էին, հիմա հինգ հատիկ մնային. որ են իրէ», Կի-
էյը, Կալիֆօռնի, Կոլորադօն, և Էլէնթան: Այսոց մե-
ջէն ալ առաջին երեքը հին են. և ընկերականու-
թիւնը երեւան ելել ու դորմալայն առաջ ինչ
յարգ ունէին նէ՛ տակաւին նոյն յարգովն է որ
կ'ապրին. որովհետեւ շատերը կան որ կարգացած
օրագիրնին ինչ գրութեան ծառայելը իմանալու
հօգ չեն ընէր. կամայ կամայ և իրենք ալ չիմա-
նալով, մոքերնին այն գրութեան ծուռ սկզբունք-
ներովը կը սուգարի: Այսով փետրվարի յեղափոխու-
թենէն ետքը երեւցած օրագիրներէն հիմա միայն
երկու հատ կայ. որ են Կոլորադօն և Էլէնթան:

— Բայտնի է որ հասարակացեալութեան նախադասքն Քրանապի այլ և այլ քաղաքները պարտեալ եղած է, և ամէն տեղ շատ աղէկ ընդունելութիւններ գտնելով, ամէնէն ալ շնորհակալ եղած է 1 իսն քաղաքի վաճառականները փառաւոր հացիերոյթ մը ըսին ՚ի սրտիւ նախարարին վաճառականաց ժողովոյն նախադասքն Պ, Պոստե նախագահէն շնորհակալ ըլլալով, որ վաճառականաց հրաւերը ընդունելով զանոնք պատուելը արժանեաց: 1 լին Նաշուլէն ասոր պատասխան տուաւ և տուած պատասխանէն յետքէ իբրեւ աւմէնուն գիտնալու սիրտնիս առ բարոյական խորհրդածաւթիւնը ըրաւ: «Նիւթական շահերը այն ատենը կ'էլեկտրոն երբ որ բարոյական շահերուն աղէկ աւաթնորդութիւնը ըլլայ: 2 օգին է որ մարտնայն կ'առաջնորդէ: Ուստի շատ գէշ կը խաբուի այն կառավարութիւնը որ իրեն քաղաքականութիւնը արծաթսիրութեան և անձնասիրութեան և ուրիշները վախճանելու վրայ կը հիմնէ: 3 Վրանաւորները 1792ին հիմնած հասարակագետութեան ժամանակը կարծեցին որ Նիւթական հարստութիւնը շնորհալի հասարակութեան բարքն ալ կ'աղէկնայ: Հիմա այն ատենին հինգած խելքերը գործածող ֆրանսուները կը գտնուէին Պ, Բէլլը գտնուէին ալ, որ ոսկին աշխարհքին կառավար և իրիկէ կը կործեն: անոր համար այն ատենը 4 ֆրանսական անհաւատութեան հեղինակներուն աւելի յարգ տրուին: 5 Իմաստուն հասարակագետութեան նախագահին վերջգրեալ խօսքը, որ կրնանք ըսել թէ ֆրանսուներուն մեծագոյն մասին մտաց բացարձակութեան է, կը ցուցնէ որ հին հասարակագետութեան գրութիւնը տնայն մէջն ալ հինգեր է բարոյականին շնորհալի Նիւթական շահերուն աւելի նայուն հիմն կը ստորաւ կոր: Քրանաւորներուն աւմէն կարծիքին հետեւելու չէ: քիչ մը ժամանակ ստատել պէտք է իրենց հնարած կարծիքներուն թիւնը անցնելուն պէս՝ առաջին չի հաւնողը իրենք կ'ըլլան: 6 Եւստ ատենին հաւնել և չի հաւնած ատենին մերթեմ, առանձին ունեցած խելքը բանեցրնելու նշան չէ: Կուրծքէն ուրիշին կրիք սղջ տարած խելքին կապիկը ոլլայ է:

— Յուսանալը իր բնական թագաւորը Լուի Ֆիլիբ, որ 1848 էն իր վեր Նեյշլի դուքս անունով Լոնտոնայի Բլեւմոնդ գիւղը կը կենար, զգաստս 26 ին աւտուանց ժամ ութնին անոնները մեռաւ։ Ինկիլիզէ «Էլեկթր» օրագիրը այս երեւելի անձինս մահուանը վրայ հետեւեալ տեղեկութիւններ կուտայ։

«Թագաւորին մեռնելէքը երեկուան օրը (25 ին) կանտոնիկէի իրեն խմացուցեր էին Թագուհւոյն ներկայութեանը։ Լյոս տեւ բօթը անանց այլայլելու մտիկ քաւ։ Եւ շուտ մը իր գործերը կարգին դնել սկըսաւ։ Թագուհւոյն հետ քիչ մը խօսակցելէն ետքը՝ իր յիշատակագիրին պակասը գրել տուաւ երեւելի պարզութեամբ։ Որ չորս ամիսէն ելիկէ էր հիւանդութեանը պատճառաւ անանկ ձգած էր։ Ետքը իրեն մատարանապետ Տ. Լէքլաւ հանայն կանչեց։ Նմանապէս տղայքը եւ թողնները քրքրել տուաւ։ Եւ Թագուհւոյն եւ ընտանեացը ներկայութեանը կրօնական դպրասանիմուտ թիկները կատարեց հանդարտ եւ անշփոթ մտքով զինքը Լստուծոյ կամեցը համաձայնելով։ Բիշ մը ատեն իւր ընտանեօքը մնաց։ Իրիկուան ժամ եօթնին ատենները (ըստ եւրոպ.) տկարութիւնը գլնաց։ Մէկ տաքութիւն մը Եւ անեղ (հիւսմա) մը եկաւ վրան, որ ամբողջ քիշերը տեւեց ստուկու։

Թեամբ, բայց այնքան չի տառապացաւ որ խեղբիւն վնաս բերէր : Ժամ ու թիւին (կէս գիշերէն հաշուեալով), Թագաւորը հոգին աւանդեց . և այն ատենը իր քովն էին Թագուհին, իւր այրի հարսը (Ռէլանի գբսուհին, երկու թուաները, Փարիզուհի մօրը, Հազդուի դուքսը . իւր տղան Լըմուսէի դուքսը և կինը . միւս տղայքը Ժօնպիլիւի իշխանը և (ժաղի դուքսը, և ասանց կինը . և Սաքս-Քօպուսկի Լէւուսդա իշխանուհին . և Թագաւորական տան յատուկ սպասաւորները ։ Եւ Լըս կերպով վերջացաւ դարուս անուանի մարդոց մեկուն մը . բըրժակեց կեանքը : Իւրի Դիլիբ ծնած է 1773 թոււին հոկտեմբեր 6ին, որով մեռած ատենը կ'ըլլայ 76 տարուան . 10 ումուսան, և 20 օրուան : Հայերէն էր Դիլիբ տ'Ռէլան կամոր, որ 1789 ին յեղափոխութեան պատճառ եղբիւներէն էր . և նոյն իսկ յեղափոխականներուն վճռովը գլխատուեցաւ 1793 ին նոյեմբեր 6ին :

— Հատարակապետութեան նախագահը երբ որ իր ճանապարհորդութեանը կարգաւ Պրզանտէն քաղաքը հասնու, քաղաքացիք աղէկ ընդունելու թիւն ըրին : Բայց նախագահը բազմութեան մէջէն անցած ատենը իսկ մը մարդիկ հեցել համալսարնախան հասարակապետութեան պետացին : Եւ այս պետացիներս էին հազարի չափ զուիյցեցիք, որ իրենց երկիրը բանելու բան չի գտնելով՝ և ապրուստ չի կրնալով ճարել՝ հոս եկած էին, և գրեթէ ամէն բըն ալ ժամագործ ըլլալով՝ քաղաքին ժամագործներուն գործարանները բան գտնել կը բանէին : Եւ սանք իրենց գտած մարդասիրութեանը փոխարէն երախտագիտութիւն ցուցնելու տեղը՝ իրենց անպատեհ աղաղակով քաղաքացիք շփոթութեան մէջ պիտի ձգէին : Բայց այն կողմերու զինուորական կառավարիչ Քանդելլան զօրապետ այս բանս լսելուն պէս շուտ մը թուրք քաղեց ձին հեծան, խումբ մը ձիաւոր զօրով մէջնրին մտաւ : Օսկից ցերեցիներուն աչքին ու բերնին իրարու հետ հաղորդակցութիւնը աղէկ է եղեր : որ աչքերնին զօրապետին ձեռքի մեկ թուրը տեսնելուն պէս բերաններնուն աղաղակը կորեցաւ : Քաղաքացիք ամէնքի՛ք ալ անոնց վրայ գծող հոս թիւն կը ցուցունէին, որովհետեւ իրենց քաղաքին մէջ այս աղաղակ ելլելը կարծիք մը կը ձգէր օտարացի միտքը, որպէս թէ ընկերակախ հատարակապետութիւն կ'ուզէին : որ պղնձօնցիք իրենց վրայ ասանկ կառկած մը ըլլայ իրենց անարդութեան կը սեպեն : Օտարապետը՝ պետացիներուն գլխաւորները բռնել տըլաւ, և քաղաքը նորէն հանդարտեցաւ :

— Մարտիրոս մեկ խնդրոյ գեր մը կը ստորագրէն. որով օրէնագրոց ժողովոյն կ'առաջարկէն որ ինչպէս որ անասուններուն զէմ անգթութիւն ըստ նշեցողներուն համար պատիժ օրինադրեցին, (Ըստ սուծոյ սուրբ անուանը զէմ հայհոյողներուն ալ պատիժ որոշէն. որովհետեւ ասիկայ անասուն ծեծելէն աւելի գայթակղութիւն կուտայ: Խնդրոյ գրոյն վրայ 300 ստորագրութիւն կայ. և տակաւին ստորագրեալ վրայ էն:

ԵՆԳՂԻՒՆ ԹԱԳՈՒՀԻՆ աղէկ մէկ տոտենախօսու
թիւն մը ընելէն ետքը օգոստոսի 15ին հրաման
տուաւ Բաղլամշէրքին անդամներուն որ խորհրդարան
ընդունեն, և քիչ մը ժամանակ հանգիստ ընելով
իրենց անձնական գործերուն նային, ինչպէս որ ար
մէն տարի սովորութիւն է։ Այս տոտենախօսու
թիւնը ժամերկութեամբ քանի մը բոպէ տնցնելով կար
գացուեցաւ Լժնուայի խորհրդարանին մէջ, և
կարգացուած ատենն ալ ելեքտրական հեռագրու
թեան կեդրոնական կայարանէն սկսաւ գրուիլ
որ շատ ժամանակ չանցած հեռու տեղերն ալ ի
մացուի։ Եւ ժամերկքին այն լուրը և տոտենախօսու
թիւնը արդէն հասած էր Ի իլըրբուլ, Աէնէն
գըն, Լիւս, Զօլ, Պրմիւնկմ, Տէրպի, Տօթ
Լիւքսեմբուրգ, Լիւքսմպուրք, և Աւստրիա քաղաքները։
Ընթաց տոտենախօսութիւնը 502 բառէ բաղկացած
է. ելեքտրական հեռագրութեամբ ասիկայ գրելը
ճարտար մարդոց յանձնուած էր, որ մէկ բոպէի
մէջ 45էն մինչև 52 բառ կը գրէին, որով 10 բո
պէի մէջ ամբողջ տոտենախօսութիւնը գրուած էր
լայ Թագուհին տոտենախօսութեանը մէջ սրտանց
փափաք մը ցուցուցեր էր որ ընտրութեան իրա
ւունքը իւրանտա ալ տարածուելով վճիռ մը բոլոր
Ուստի տոտենախօսութիւնը իւրանտա ալ հասցը
րէի ձգեցին։ մինչև Արեւիկ ելեքտրական հեռագր
ութեան միջոցաւ հասած է որովհետեւ անկէ
տնդ իմ տակաւին հեռագրութեան հաստատուած
է. յատուկ սուրհանդակի իրկուեցաւ մինչև Զօ
լիէհիւր և անկէդ նոյն իրկուներ Ժամ տոտենա

տեղնները յատուկ նաւակաւ Տըպլին հասաւ . որ
Իւլանտայի մայրաքաղաքն է : Սիւս օրը երեքորա-
կան հեռագրութեան ընկերութիւնը մէկ նոր ե-
ղանակ մը գործածել որոշեց , որ վաճառականնե-
րուն աւելի օգտակար պիտի ըլլայ : Եւ այս էր
թղթատարներ փոխադրել հիւսիսային և հարաւա-
յին և արեւելեան և արեւմտեան մայրաքաղաք-
ներուն գլխաւոր կայարաններուն մէջ տեղերը , որ
20 բաւէն ելլել չեղած խօսքերուն հաղորդակցու-
թեանը համար Վիլնի (5 1/2 ժուռուշ) տուրք պի-
տի առնեն :

ԳԵՐՄԱՆԻԱ : Վիլնայի լրագիր մը անցեալ
գարուն վերջերը եղած յեղափոխութեանց և զին-
վածութեանց վրայ գաղտնի ընկերութիւններուն ը-
րած ազդեցութիւնը կը պատմէ , որ հիմնական
ժամանակիս համար ալ գիտնալու բան է . որովհե-
տեւ գաղտնի ընկերութիւնները հիմա աւելի տա-
րածուած են . և իրենց քաղաքական վարդապետու-
թիւնները աւելի համարձակ կը բարդոցեն . և ամէն
ատեն անցեալ ժամանակաց պատմութիւնը նման
գիպուածներու մէջ ըլլալուն ներքին գուշակուին է :

« Յովսէփ Բ . (Լազարիայի կայսրը) լոսա-
նոնէն գէշ խաբուեցաւ : Եստեղ ըսին որ թէ որ
իր երկիրներուն մէջ զինքն ընդունին նէ , իրենց
Պալիկայի ընկերներուն ձեռքը Պալիկայ փոխա-
նակութեան ձախքով Լազարիայի ձեռքը կ'անցը-
նեն : Եւ յիշատի մեծ փութով ասոր ետեւէն ին-
նուեցաւ . բայց չափ չանցաւ , Գրեմերի Բ . (Բե-
րուսիայի թագաւորը) բանն իմացաւ . պետք ե-
ղած որ Հերցոգէրի Լոսա-նոնէն ընկերութեա-
նը անգամ ըլլայ , և անոնց գլուխ ընտրուի , որպէս
զի այս բանն գլուխ ասին Բրուսիայի համար :
Եւ ինչեք ետքը հիմնեցաւ Գերմանիայի իշխաններուն
դաշնակցութիւնը , որուն հիմնուած տեղն էր Լո-
սա-նոնէնը և ապա որմաքիլերուն (ֆրանսիական
ներուն) ժողովարանը : Օգտակար բան մըն էր
գիտնալը թէ որ գետնային այս ընկերութեան ան-
դամներն էր . որովհետեւ Յովսէփ Բ . կայսեր
ժամանակը Հերցոգէրիին ինչ աստիճան խօսքը անց
մարդ ըլլալը և Բրուսիայի գիւնակին գերազանցու-
թիւնը ասով անկէ կը հասկըցուէր :

« Յովսէփ Բ . կայսրը այս գերազանցութիւնը
գիւրաւ իմացաւ . և պատճառն ալ գիտցաւ որ
բոլոր Լազարիայի Լոսա-նոնէնը և ապա որմաքիլե-
րուն իրարու հետ և Բրուսիայի գլխաւոր ժո-
ղովարաններուն հետ կապակցութիւնն է . որոց վը-
րայ գերազանց հեղինակութիւնն ունի Հերցոգէրի :
Բայց վրայ 1783 ին Լազարիայի գիւնակին գաղտնի
կարգադրութիւնն մը եղաւ որ կայսերութեան մէջ
գտնուած պալիսի ժողովարանները օտար տէրու-
թեանց ժողովարաններուն հետ հաղորդակցութիւն
չունենան : Բրուսիայի կերպով այս պատուէրը բը-
նուեցաւ . քանի մը ժողովարան անկեղծութեամբ
ալ բռնեցին . բայց ընդհանրապէս խօսելով ներ-
քին կողմէն առաջիւս կերպին փոփոխութիւնն մը
չեղաւ : Բրուսիայի և Պրուսիայի և Ֆրանսիայի
Լոսա-նոնէնը հեղինակութիւնը աւելի կ'ուժով-
նար . և ասոնք քրքիկ քրքիկ բոլոր Լազարիայի ժո-
ղովարանները իրենց իշխանութեանը տակը առին :
Վիլնայի Պոն ըստուած ժողովարանը , որուն ան-
դամներուն կեսէն շատը Լոսա-նոնէնը կը բաղ-
կանար , գլխաւոր և գերազանց տեղութեան գը-
րեթէ կեդրոնն էր :

« Եւ այս որմաքիլերուն քանի մը ժողովարաննե-
րուն մէջ նախանձաւ ուրի մտնելով ամէն տեսակ
երկրպագութիւններու դուռ բացաւ . և ասով
քանի մը բան երեւան եկան . որով Յովսէփ Բ .
կայսրը ասոնց դրութեանը աւելի հակառակ ըլլալ
սկսեց : Եւ ալ իմացաւ կայսրը որ քանի մը տա-
րիէ ի վեր երեւելի յայտնադրներն էին ապա որմա-
քիլերուն կամ Լոսա-նոնէնը մէջէն : Եւ ասին էին
կայսերական գիւնակին գիւնակագիրը Բուսիէր ,
Չեքէլ , Լեկիսֆէլ , Լաւալայի երկու եղբարք ,
Սոնֆէլ , Լեկիսիէր , Բարսօրի : Եւ ալ յայտ-
նի իմացուեցաւ որ Վաճառիտանի գրեթէ ը-
ւոր զինուորական գունդը այս ժողովարաններուն
գործն էր :

« Եւ խորհրդածութիւններով Յովսէփ Բ .
միտքը դրաւ ապա որմաքիլերուն կարգը աւելի . և
ցաւելին այն է որ ասոր յարմար աղէկ միջոցներ
չի կրցնա գտնել : Պիտ առաջ ուղեք բանը ծաղ-
րակնի դարձրին . բայց չափաւորութիւն բռնը որ
ասոնց դէմ գործածեց 100.000 հազի մէկէն ի մէկ
իրեն թշնամի ըրաւ . ամենքն ալ անվախ և հինա-
րագէտ , և երեւելի պաշտօններու վրայ գտնուած
մարդիկ : Յերաւի կայսերական գրեւածքը հրատա-

րակուեցին քիչ մը ետքը կայսեր վրայ որը արձակ
որը տառաւոր շատ ներքոյնք և գովեստներ ե-
լան . բայց յայտնի էր որ ասոնք ունեցած թշնամու-
թիւններն և բարկութիւնն ծածկելու միջոցներ է-
ին : Եւ ըստ բռնուած եղանակին ելքը չըւտով և ի-
րարու ետեւէ երեւցաւ : Եստեղ մէկ քանին ասոնք
են : Տաճկաց դէմ պատերազմը ինկիլիզի Ինչ նա-
կարարին օգնութեամբը Հերցոգէրիին հարած
մէկ վարպետութիւնն էր . որուն նպատակն էր Լ-
ազարիայի գանձը պարպել , և ուժը հոգնեցնել
ու տկարացնել : Վաճառիտանի ազմուկները ա-
սոնց ժողովարաններուն մէջ խորհուեցան և որո-
շեալ կերպարանքի տակ մտան : Եստեղ կարգադրե-
ն էր Հերցոգէրի . և յայտնի է որ ապա որմաքիլերուն
գլխաւորներն մէկը , Լեքսօ Պոն Լազարիայը Հեր-
ցոգէրիի հետ Պոնի տեսնուեցաւ այն օրերը . և
այն ատենէն սկսեան Ֆրանսիայը Օւլէանին կուսա-
կիցները Վաճառի մէջ գլուխ վերցնել : Տրուած
ոտանաւորներ ալ ելան , որոնց մէջ Պոն Լազարի
Վաճառի թագաւոր հրատարակուած էր : Պոնա-
նայի Օւլէանի դուռը տէրութեան խնամանա-
տար եղած ատենը անոր տէրութիւնն ընելը Յով-
սէփ Բ . կայսրէն վերջ առնել մըն էր : Բաւական
նեակին (կերտանլիսին) պատմութիւնը , ապա որմ-
աքիլերուն հանած մէկ խաղն է : Բալիսօրի և
Օւլէանի Ֆրանսիայի բոլոր ժողովարաններուն գե-
րազանց գլուխներն են : Ֆրանսիայի թագաւորն
ըրածին Յովսէփ Բ . կայսեր ըրած կը սեպեն . ո-
րովհետեւ կայսեր քորն էր : Օւլէան անձնական
ատելութիւնն ունէր թագաւորն դէմ . ապա որմ-
աքիլերը Յովսէփ Բ . կայսեր դէմ սիս և քէն ու-
նեանալով այս ատելութիւնը կը գրգռէին : Թէ որ
ասոնց այս փոխադրութիւնը չըլլար նէ Օւլէան
իրեն այնքան կուսակից չէր գտներ :

ԱՄԵՐԻԿԱ : Վոս ըստուած օրագիրը Լազարիայի
ընկերուն կարգը կը գրէ : « Պալիկայի ծովագետն
Լազարիայի օրագրին կը գրեն որ , շատ մը մաճառ-
ղորակները Հերցոգէրիի բանակին մէջ
զինուորութիւնն ընելու գացեր են . ասոնք չեն ըն-
դունիր : Տանիմաքայիները ասոնք իրենց կողմը
հրաւիրեն են . մաճառներն ալ ասոնց հրաւիրը
չեն ընդունիր :

« Ուստաց տէրութեան կողմէն Վիլնայի
կեցող դեսպանը Պ. Մէտեմ , դէպ ի Բիսի-
կէն ճանապարհորդութիւն մը պիտի ընէր , որ Պա-
լիկայի քաղաքներն է . բայց խափանեցաւ . ո-
րովհետեւ յանկարծ , երբ որ մարդ չէր յուսար ,
ուստաց տէրութեան արտաքին գործոց տեսուչ
Լեւեյուստ կոմսը Վիլնայ եկաւ : Եւ մարդ հե-
տաքրքրութեամբ այս մեծանուն պաշտօնակալին
ասանկ յանկարծ Վիլնայ գալուն վախճանը կը գի-
տեն : 1815 ին երբ որ բոլոր Լազարիայի տէրութեան
սահմանները որոշուեցաւ և պայմաններ գրուեցան ,
Լեւեյուստ կոմսը այն ժամանակն ալ պաշտօնի վը-
րայ էր . և բոլոր Լազարիայ այն ատենէն ի վեր ինչ
գանի և պաշտօնի վրայ մնացած մարդ ասիւց զատ
չի կայ : Հիմա որ Ուստը կ'ուղէ որ Գերմանիան
դաշնագրութիւնը 1815 ին ինչպէս կարգադրեցաւ
նէ անանկ մնայ , ասոր Վիլնայ գալը ասոնց կա-
րեւոր և երեւելի նպատակն չի կրնար ըլլալ :

ԻՏԱԼԻԱ : Վաճառիին համար , որ Հոմանցու
հասարակապետութեան եւ ապաւաններուն մէկն էր ,
Ֆրանսիայի Բաթի օրագիրը ըսած էր . որ բոլոր իշխա-
նութիւնն ունեցողներուն դէմ էր . և անոնք աշ-
խարհքէն վերցնելու ուրիշ յաջող ձախքայ չի գրա-
նէր նէ անոնք խորհրդակցութեան ձախքով մեռը-
նելը օրինաւոր կը սեպեն : Վաճառիին կուսակից-
ները գիտնալով որ ասիւց ծայրայեղ հասարակա-
պետականներուն մէկ ընդհանուր սկզբունքը երե-
ւան հանել է , դէմ բողոքեցին : Վաճառիին պատ-
ուոյն պաշտօնին կենալ ուղեցին : Պ. Լալիսօ որ
Բոնայի Բաթի օրագրոյն մէջ ասոնց պատասխան
մը գրեց , որուն մէջէն երեւելի կտորները հոս գը-
նել պատշաճ սեպեցինք , որովհետեւ Հոմանցի և
բոլոր Իդալիայի վերջին խաղութեանցը վրայօր
շատ լցաւ կուսայ :

1831 ին Վաճառիին Վառնայի Բաթի Վալիեր
դօ թագաւորը կը յորդորէր որ յեղափոխականնե-
րուն գլուխ ըլլայ . ինչպէս որ այն ալ եղաւ 1848
թուին և վերջը բերաւ թագաւորութեան հը-

րաժտելով : Նամակին դէպ ի վերջը կ'ըսէր . սե-
պենք թէ ամբարն նուաճելը . յեղափոխութիւնը
իրեն սկզբունքներն դուրս ելլեն ասալ աւ-
րեցիր : Բայց տէր արքայ , գաղտնեւորն (խանգը-
ներուն) դէմ սկզբի պաշտօնին պիտի կենայ : Ե-
ստեղ այս նամակը 1848 ին դեկտեմբերի 26 ին տըր-
ուած է եղեր Վիլնայի Պիտիանի Չեքէրիին
տարանը . ըսել է որ Վաճառիին 1831 ին ինչ գրեց
նէ նոյնը նորագէտ , և իրեւ իրեն խօսքը և իրեն
միտքը հրատարակէր է 1848 ին :

Հոմանցու տէրութեան նախարար Պ. Սոսիս
խորհրդարանին սանգուղիներուն վրայ մեռցու-
ցին . մեռցնողը չի փախելէն զատ , առջիւ թըմ-
բուկ զարնելով և գիշերը ջահեթով կը պարոցնե-
ին քաղաքին մէջը :

Վիլնայի յեղափոխութիւնն ալ սպանութիւ-
նով մը սկսեաւ . նաւարանին վերակացու Պ. Սո-
րիսովը մեռցուցին . և ասոր սպանուելը մէկ ե-
րեւելի հրաշք մը սեպելով յաջորդ օրը բաղմու-
թեամբ եկեղեցի գացին : Վեռցընողը նաւարանին
մէջ պարզ բանաւոր մըն էր Բոնֆուգի անուն . այս
սպանութիւնն ընելուն վարձք , Իրեկիլ քաղաքին
վերի դին պոստի մէջ մահուց ըստուած անտառին պա-
հապան գրուեցաւ Վիլնայի յեղափոխական կա-
ռավարութեան կողմէն յատուկ ամսական առնե-
լով : Եւ ալ Ուլիս . Պրիգանիլը ըստուած գողցիւ-
րէն ամսօրեայ տնտրակին 1850 ապրիլի թուոյն
մէջ գրուած է : Եւ ալ կ'ըսէ , առջիւս տեսայ . և
այս երեք բանս բաւական ապացոյց է որ Վաճառ-
ի և կուսակիցները իրենց խորհածին առաջ եր-
թարուն արգելք տուողը մեռցնելու ամենեւին
խիզ չեն ընէր : Պ. Լալիսօ որ Բոնայի պատմաճանքը
բաւական կը հասկըցնեն թէ ով էր Վիլնայի , որ
Բրուսիայի թագաւորը զարկաւ . ով և ինչ մար-
դոց թեւադրութեան տակը մարդ էր Վալիեր , որ
Ֆրանսիայը հասարակապետութեան նախագահը
մեռցնել կ'ուղէր : Եւ անկերուն անպատիւ մնա-
լը կամ թեթեւ կերպով մը պատժուիլը ասոնց պե-
տերուն համարձակութիւնը չեն պատկերներ , չա-
փազանց ազատութեան կուսակիցները իրենց հա-
կաւորները աշխարհքէ և կեանքէ ազատ ընե-
լուն ալ ձախքան գիտեն : Եւ Վալիերի կարգը պա-
շտու համար խաղութիւնն պետք է . ինչպէս որ
միտք չի հասկըցնելու համար աղ պետք է :

ՏԱՆԻՍԻԱՌԱ : Հօլզայի և Հերցոգէրիի դէմ
տանիմաքայեցող միշտ հիմա ըրած պատերազմե-
րը մեր ձեռքի օրագրին պատմելով անանկ կը ցը-
ցունեն որ Հօլզայիցի և Հերցոգէրիի յաղթող են :
Ինչպէս կ'ըսեն տանիմաքայեցող յաղթողը Վիլ-
նայի զորապետին միշտ վերջը իր ամուր տեղը
չի կրնալ պահելէն է . օգոստոս 8 ին կ'ըսեն Հօլզ-
այիցի յաղթեցին . օգոստոս 16 ին ծովային պա-
տերազմին թեպէտ Հօլզայի չուղեւորն ու թըն-
դանօրածիք նաւը բռնեցին է , բայց Տանիմաքա-
յի չուղեւորն էտ քաշուէր է . և այն , Վաճառնե-
րուն Լազարիայի դէմ ըրած կ'ըսեն որուն ատենն
ալ , ուստաց դրքը Լազարիայի օգնութեան գալէն
ետքը անգամ օրագրին մէջ մաճառներուն
յաղթող ըլլալը կը կարգացուէր . անանկ որ ետքը
երբ որ մաճառները ցրուեցան կամ հնազանդու-
թեան տակ մտան նէ յիշեալ օրագրին երուն հա-
ւատացողները զարմանալ սկսեան թէ ասոնկ յաղ-
թող աղք մը մէկ ձախքով պատերազմով մը յաղ-
թուելով ինչ չուա նուաճեցաւ : Հիմաւորան պա-
տերազմին ալ վերջը այս յաղթութիւնները կատա-
րեայ և ստոյգ յաղթութիւն կարծողներուն նոյն
զարմանքը պիտի գայ :

Վիլնայի օգոստոսի 14 ին : « Երեւելի որ վեճը խաղա-
ղութեան ձախքով լրմնաւոր մօտ է . թեպէտ Հօլզ-
այիցի մնաւ պիտի հանդիպի : . . . Թէ որ հաշ-
տութիւն ըլլայ նէ Հերցոգէրի ձեռքէ ելած է . ո-
րովհետեւ դժուար կ'երեւի որ ուստաց և ինկի-
լիզ տէրութիւնները այն դրութիւնը Տանիմաք-
այիցի ձեռքէն առնեն . և Գերմանիան հիմա զին-
քը ներկայացնող մը չընենալով մէկ լոկ աշխար-
հագրական անուն մը դարձած է : Թէ որ հաշտու-
թիւն չըլլայ նէ Հերցոգէրի նմանապէս ձեռքէ ե-
լած է . որովհետեւ ուժ չունի անիկայ տանիմաք-
այիցիներուն ձեռքէն իյնելու , որ լաւ աղէկ աղա-
քէ չըլլէ և կարտեան չի պատահի ալ նէ գաղ-
թականներուն երեսէն պիտի աւրուի : Եւ ինչ հա-
մարտեցէր որ ուժերին չօգտէր խաղանքը որ Տա-
նիմաքայիցի Լալիսի դեմին առջիկ յորհորիստա-
տի քովըր գաղթական չի կրնալ Հօլզայիցի մեղքու-

1 Այս հետաքրքրական պատմութիւնն ամէն պարագայիսով գրե-
ւած կը գտնուի Գերմանիայի Գրքին մէջ . (Եւստոս , Գ . Թղթ .
226 . 238) .

Ա.Չ.ԳԱՅԻՆ

ցընելու և բնակիչները վախճանելու և մեղքներն երկրից տարածելու համար: Այն ատեն դիմաւ կրեան Քիւրաքաղաքին տիրել: Յայտնի է որ այս խօսքերը յաղթող կողման բերնի խօսքեր չեն:

Հօլզապիցի ալ օգոստ. 16 ին կը գրեն Պօլսիայի օրադրին. « Տանիմաքացիք Շէրվիկի տիրած են: ստանի ալ կ'առնեն կարծի երկառասարդներն ալ: և Շէրվիկ-Հօլզապի ըսելը հիմա միայն Հօլզապիցի վրայ մնացած է: այն ալ չէ թէ միայն պառտեալով յարձակելու կարողութիւն չունի, այլ և ինքը զինք պաշտպանելու ալ երկար ստանի պիտի չի կրնայ զիմանալ: Տանիմաքացիները ստոյգ է որ լայն գետը չեն անցնիր: բայց ասոր ստոյգաւ ոչ զինուորական խորհրդածութիւններն են, և ոչ մէկ զինուորական ուժը, որ թշնամիին ճամբէն կը դադարեցնեն, այլ լոկ Վաղարշայի մէջ մտնելը: որ Հօլզապիցի երկիրը անցնուելուն դէմ բողբը ըրաւ: »

Հօլզապիցիք այսքան վստահուաւ պատճառ մը չունին, թէ որ մինչեւ հիմա օրադրներուն պատճառները իրաւ են: ուստի կըրնա՞ն թէ կամ պատճառութիւններուն մէջ ստու և չափազանցութիւն կայ: կամ հօլզապիցիք խելքը կորած է որ անորոշութիւնը մինչեւ վերջը չի յայտնիր, և ի բերեց խղճը իրենց դէմ կը վրայէ թէ աշխատանքին պարագայ է: վերջապէս պիտի յաղթուին և փնտ պիտի կրեն:

Անտառաւորի կուլը որ անցած շաբթուաւ արտաւայելք, մէկ նոր պատերազմի սկզբնաւորութիւնն եղաւ: Այն կուլին յայտնի օրը տանիմաքացիք նորէն հօլզապիցիք բանակին վրայ սատարի կրակ ընել սկսան, բայց բանակին մէջ չիմտուութիւն չի կրցան ձգել: ուստի կործան մը զինուորական հրամանատար մը արմուկէն (տիրակէն) զարնուեցաւ: Հօլզապիցիները սկսան իրենց շէրվիկը բռնած թնդանօղները բանեցնել: նորով տանիմաքացիք ետ քաշուելու ստիպուցան: Հօլզապիցիները ասանքէ տեսնել չինկան: դուցէ, (ինչպէս որ կ'ըսէ Պօլսիայի օրադրը), իրենց զինուորական գրաւութիւնը չէր յարմարեր այս անգամ ետուել խնայել: և այն ալ կը յիշեն մեր ընթերցողները որ հօլզապիցիները Վաղարշի պատերազմը յաղթութիւնը ձեռք ձգելէն ետքը թշնամիին ետեւէն խնայով և իրենց ամուր տեղը ձգելով կորսնցուցին, այս անգամ միայն վիշապ (սրակօն) ըսուած զօրքերէն մէկ երկու գումարաակ քիչ մը տեղ ասանք հաղած է: Տանիմաքացիները ամենայն զօրութեամբ իրենց թնդանօղները այս զինուորական վրայ դարձուցին: որպէս թէ մեծ բանակի մը գէմ կը պատերազմին: կ'երեւի որ մարերին հօլզապիցիները ասոր պարագայներով իրենց բոլոր շարժումը անսեղան ծածկել էր: Արտէստեւ գէտի Շէրվիկը ընկնուելէ և Տուվիշէի գլխի կը թային: Այս յիշատի յանկարծակի այն կողմի հօլզապիցի պատանաւ զօրքին վրայ ինկան: որ չի կորսնցուց զէմ գէմը ետ քաշուցան: բանակին շատ մը ասանց օգնութիւն հասաւ: Այն ասանք հետեւակ զօրքը կրակ ընել սկսան տանիմաքացիք վրայ: և քիչ մը կրակ ընելէն ետքը ստիպուցան (սիւնիկներով) սկսան կուլել: Տանիմաքացիք տեղերէն չի կրնայ կենալով սկսան արտաքին փախչել, որ մեռելներն ալ հոն ձգեցին: և ասկէ կը հասկըցաւ որ էփ արեւի վրայ մտած է սրտերին: որովհետեւ տանիմաքացիները մեծ փայտ ունին մեռելներն հետ տանելու: պատերազմին տեղը ձգեցին անարդարութիւն կը սեպեն: Այս յիշատի երբ որ տանիմաքացիք քաշուելէն ետքը հօլզապիցիք առաջ գացին, տեսան որ սանդղակներ և պատառակներ բերել էին: և մեռելներուն մէկ բունին ալ անսեղ վրայ տեղադրուցներ էին: բայց տանելու ժամանակ չեն ունեցեր: Վաղարշի կուլէին յաղթութեամբ վստահող հօլզապիցիները այս յաղթութեամբս էփ արեւի սրտանցան:

Սիւնիքս քաղաքի անուն խաղաղական օրագիրը փառքէն իրեն գրուած նամակ մը կը հրատարակէ: որուն վերջերս աս հատուածը կը կարդամք: « Շէրվիկի բանին վրայօք օրագիրներուն ըսածին ահա մի գնել: Վուցէ նորէն ալ պատերազմին: բայց ստոյգ տեղէ գիտեմ որ ուստայ կայսրը խօսք տուած է որ բնաւ մէկ տեղացի մը Տանիմաքացի թագաւորութեան փնտ կրն չի տայ: և այդպէս պիտի ըլլայ: Վիկիլիկ և ֆաւանդի տեղութիւններն ալ այս բանին վրայ ուստայ հետ համաձայն են: և ահա ասով յեղափոխականներուն մէկ հընարքն ալ պարագը գացած կ'ըլլայ: »

Քրք աղած գիւղաքաղաքի տակաւ թիւ ժողովքացի: (որ 130 տուն հաղիւ կ'ընեն): և զքաղաքի օրութիւնը նախանձել է: Այսինքն քահանայ ունին: որոյ մէկը, մարալիքն Տ: Թագաւոր քահանայն բնիկ տեղացի ըլլալով մասնաւոր ջանք մը կը յաջընէ իւր հայրենակցայք ձեռնառնութեամբ իւր երկիրը ձեռքէն եկածին չափ արդեաւանցնելու: Հիւնիկէն մը ունին: քովն ալ գարաւուն մը: (ամէն տեղ գրեթէ) գարաւուններն են: և զիցիներու քով են: քովէ որ աղգերին ի սկզբնաւոր հետէ ուսմանը կը օգնէ պաշտպանութեան տակ խօթած է: Քրքաղաքից նոյն գարաւունը պաշտպանելու գլխով սուրբ Վրդապ Վարեկացիին պաշտպանութեանը նախընտրէ: և անունը Վարեկէան փառարան գրին: Այսպէս ընելով 70 տղայ մը կ'ընեն: շատը խիստ փոքրահասակ: որ հասարակ կարգաւ և քիչ կը սորվին: Այսինքն միայն 10 հոգի ընտրուած են քրքաղաքի թիւն գաւառներու: արեւը դատաւոր է ի վերջ: Ստորագրան ուսումնարանի աշակերտներն Վ: Մարգարիտ Յարութիւնն են: Այսինքն քրքաղաքի թիւն ալ յատուկ դատաւոր ունի: Վարաւան պաշտպանութեանը յատուկ ջանք ընելով մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են: Քրքաղաքից Վարա խաչու տալիս յարգամբար Յանք աղայն, որ աղգաւ յին հոգաբարձու է: և Պօլսիցեան Աղայն: որ գարաւան յատուկ վերապաշտութիւնը վրան առած է:

Թիւն Օ միւսնիայի, և Աղայի կուլը փառութեան անողութեան աստիճան տեսնել (քառանգ